

AVRASYA'DA BİR GÜVENLİK TOPLULUĞU İNŞASI GİRİŞİMİ: AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ

Göktürk TÜYSÜZOĞLU*

ÖZET

Karl W. Deutsch tarafından betimlenen "güvenlik topluluğu", bir bölgede gerçekleştirilen işbirliği ve bütünleşme seviyesinin, o bölgede yer alan devletler arasında güç kullanımı ve savaşı olanaksız hale getirdiği entegrasyon düzeyini ifade etmektedir. Güvenlik topluluğu, esasen, toplumlar arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi oluşturulmasına vurgu yapmaktadır. Avrasya, sahip olduğu coğrafi konum ve doğal kaynaklar itibarıyla jeostratejik ve jeoekonomik potansiyeli çok yüksek ve geniş bir bölgedir. Bu nedenle, küresel ve bölgesel aktörlerin hegemonya oluşturma girişimlerine sahne olan Avrasya'da, Rusya'nın ciddi coğrafi, siyasi ve askeri avantajları bulunmaktadır. Eski Sovyet coğrafyası özelinde kendi küresel gücünü yansıtacak bir hegemonya kurgulamayı amaçlayan Moskova, bu çerçevede Avrasyacılık düşüncesi üzerinde durmaktadır. Bu düşünceyi pratiğe yansıtmayı hedefleyen Rusya'nın, ikili ilişkilerin yanı sıra kurumsal alternatifler de geliştirdiği görülmektedir. Henüz emekleme aşamasında olan Avrasya Ekonomik Birliği ise, bu bağlamda ortaya konmuş en önemli kurumsal yapı durumundadır. Avrasya Ekonomik Birliği'nin bölgede bir güvenlik topluluğu yaratma noktasında göstereceği başarı ve özellikle Şanghay İşbirliği Örgütü içerisinde Rusya ile işbirliği yapan Çin'in bu noktadaki yaklaşımı, Avrasya güvenliği ve Rusya'nın adımları açısından üzerinde önemle durulması gereken bir husustur.

Anahtar Kelimeler: Avrasyacılık, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü, Orta Asya, Şanghay İşbirliği Örgütü, Karl W. Deutsch.

AN INITIATIVE OF SECURITY COMMUNITY CONSTRUCTION IN EURASIA: EURASIAN ECONOMIC UNION

ABSTRACT

The security community depicted by Karl W. Deutsch refers to the level of integration in a region where the use of force and also war impossible. This approach of Deutsch has a community-oriented content, not a state-oriented one. Security community emphasizes the creation of a mutual dependency relationship between societies. Eurasia is a region with high geostrategic and geoeconomic potential in terms of its geographical location and natural resources. Russia has serious geographical, political and military advantages in Eurasia, which is the scene of initiatives of global and regional actors to create hegemony. Moscow, which aims to construct a hegemony that reflects its own global power in the former Soviet geography, focuses on the idea of Eurasianism. It is seen that Russia, which aims to reflect this idea into practice, has developed institutional alternatives as well as bilateral relations. The Eurasian Economic Union, which is still in its infancy, is the most important institutional structure in this context. The success of the Eurasian Economic Union in creating a security community in the region and China, which cooperates with Russia in the Shanghai Cooperation Organization, is an issue that should be emphasized in terms of Eurasian security and Russia's steps.

Keywords: Eurasianism, Collective Security Treaty Organization, Central Asia, Shanghai Cooperation Organization, Karl W. Deutsch.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 17.04.2019; Yayına Kabul Tarihi: 10.06.2019

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, GİRESUN; ORCID: 0000-0001-9170-1854, E-posta: gktrkt@gmail.com

Giriş

Küreselleşme, güvenlik kavramının içeriğini ve bu kavrama atfedilen referansları ciddi manada değişime uğratmıştır. Önceleri, genel itibarıyla “devlet” odaklı bir kavramsal çerçeveye haiz ve risk yaratan hususların konuyla ilgili belli devlet veya devletlerce ele alındığı bir içeriği yansıtan güvenlik kavramı, bugün gelinen noktada devlet odaklı olmanın yanı sıra, toplum odaklı bir kavramsallaştırmaya da konu olmaktadır. Bu noktada, devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri önemli bir farkındalık unsuru olarak toplumları etkiliyor olsa da, son kertede farklı devletlerde yaşayan ya da aynı devlet içerisinde yaşayıp “farklı aidiyetlere” haiz olduğunu ifade eden toplumsal grupların birbirleriyle olan ilişkileri ve temas alanları, güvenliğin toplumsallaşmasına hız vermektedir.

Küreselleşmeye koşut olarak sınırların geçirgenliğinin artması ve toplumlar arası iletişim olanaklarının genişlemesi, güvenliğin de bölgesel düzlemde ele alınmasını beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda; bölge ve bölgeselleşme gibi kavramlar üzerinde durulurken, bölgesel güvenlik kompleksi ve güvenlik topluluğu gibi hususlar da güvenlik çalışmalarının merkezine oturmuş durumdadır. Karl W. Deutsch tarafından ortaya konan güvenlik topluluğu yaklaşımının yanı sıra, Barry Buzan'ın bölgesel güvenlik kompleksi adlandırması da özellikle bölgesel entegrasyon girişimleri ve bu bağlamda betimlenen kurumsal çabalarla anılır hale gelmiştir.

Dünyada birçok bölgede rastlandığı gibi, Avrasya'da da güvenliğin bölgesel düzlemde ele alınmaya başlandığını görüyoruz. Oldukça büyük ve çok farklı tarihsel, sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal gerçeklikleri içerisinde barındırıyor olsa da bu büyük coğrafyaya içkin güvenlik arayışlarının merkezine entegrasyonu ön plana almaya çalışan kurumsal çabalar entegre edilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede ise, eski Sovyet coğrafyası özelindeki tecrübesi, etkinliği ve gücü özelinde Rusya'nın ön plana çıktığını görüyoruz. Yakın çevresinde hegemonya kurmayı amaçlayan Moskova, bu bağlamda farklı aktörlerden gelen meydan okumalarla karşı karşıya kalmasına karşın, oluşturduğu kurumsal çabalar eliyle bu yönde çalışmaya başlamıştır. Bu minvalde değerlendirilmesi gereken en önemli atılım ise Avrasya Ekonomik Birliği olarak adlandırılan bölgesel entegrasyon girişimidir. Ne var ki, bu yapının uzun vadede başarı gösterebilmesi için, başta Çin olmak üzere, aynı bölgeye yönelik eğilimleri olan aktörlerle kurulacak ilişkilerin yanı sıra, Avrasya odaklı bu bölgeselleşme girişiminin toplumlarca “meşru” görülmesi ve bu çabanın bölgesel güvenliğe ve istikrara katkı sunacağına ilişkin bir ön kabul oluşturulması elzemdir.

Çalışmada öncelikle bölge ile bölgeselleşme kavramları ve güvenlik arasındaki etkileşim üzerinde durulacak ve güvenlik topluluğu kavramı hakkında bilgi verilecektir. Sonrasında ise Avrasya Ekonomik Birliği hakkında bilgi verildikten sonra, bu girişimin güvenlik topluluğu yaratabilme çabasına olan etkisi üzerinde durulacaktır. Son olarak ise, bölgesel sorunlar ile farklı küresel ve bölgesel aktörlerin Avrasya Ekonomik Birliği'ne bakış açıları ele alınarak, Avrasya'da güvenlik topluluğu yaratabilmenin ne denli önemli, fakat ne kadar zor olduğu değerlendirilecektir.

Bölgeselleşme ve Güvenlik: Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Güvenlik Topluluğu

Güvenlikte bölgeselleşme, küreselleşmenin uluslararası ilişkilere damgasını vurmasının ardından sıklıkla tartışılan bir husus olmuştur. Küreselleşmeye koşut olarak, ulusal egemenlik kavramının dışına taşan çok sayıda güvenlik sorununun belirmesi, bu sorunlara çözüm bulunabilmesi için uluslarüstü ya da ulus ötesi kurumsal yapıların oluşturulması ya da bu kurumların güçlendirilmesi gerektiği yönünde bir düşüncenin

oluşmasını beraberinde getirmiştir. Güvenliğin karmaşık doğası, bu alandaki risklerin, toplumun ya da toplumların farklı kesimlerinden ve ulusal ya da uluslararası bağlamlarda değerlendirilmesine de yol açmaktadır. Bir bölgedeki barışın sağlanmasının, o bölgede yer alan devletler arasındaki işbirliğini beraberinde getireceği gibi, o devletlerin kendi içlerindeki toplumsal sorunları da çözümlenmelerinde faydalı olabileceğine dair bir ön kabul de oluşmuştur. Bir bölgede barışın sağlanabilmesi, çok aktörlülük ekseninde kurgulanmış bir çatışma yönetimi anlayışına bağımlı olacağı için, güvenlik risklerinin yönetilebilir hale getirilmesi de çatışma yönetiminin bölgeselleşmesine yol açmaktadır (Fawcett 2013: 43-69). Çatışma yönetiminin bölgeselleşmesi ve ulusal seviyenin ikinci planda kalarak uluslararası bir güvenlik yönetimi oluşumu hususunda, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından dünyanın birçok bölgesinde yürürlüğe konan "insani müdahale" uygulamaları ön plana çıkmıştır (Turanly 2013: 31-38). İnsani müdahale uygulaması, toplumsal güvenliği ön plana koyarak, siyasal sınırları anlamsızlaştırdığı için, ulus devlet kavramını ve özellikle de egemenlik unsurunu zayıflatan bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu yönden değerlendirildiğinde, toplumsal güvenliği önceleyen insani müdahale yaklaşımının, devletin egemenliği/güvenliği anlayışını zayıflatarak ya da meşruiyetini azaltarak, siyasal istikrarsızlıkları tetiklediğine ilişkin bir anlayış da bulunmaktadır (Sak 2015: 121-153).

Bölge sözcüğünün tam manasıyla neyi ifade ettiği konusunda üzerinde anlaşılacak bir tanım yoktur. Fakat bu sözcüğün coğrafyadan daha fazlasını ifade ettiği, ancak "sınırlar" doğrultusunda bir kapsama haiz olacağı da ortadadır. Günümüzde, bölgesellik denildiği zaman belli coğrafi sınırlar ekseninde kurgulanan yeni oluşumlar göz önünde bulundurulmaktadır (Hettne 2008: 88). Nitekim bölgesellik kavramı, daha çok Soğuk Savaş sonrası döneme ait bir alt birim olarak değerlendirilmekte ve kurumsallık, bölgeselliğin en temel unsuru olarak görülmektedir. Dünyaya bölge bazlı olarak yaklaşmak ve o bölgeye içkin bir kurumsal yapıya ya da projeye/inisiyatife odaklanmak olarak görülen bölgesellik, coğrafi olduğu kadar, siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel bir altyapıya da haizdir. Bölgeselleşme girişimlerinin oluşumunda genel olarak devletler ön plana çıkıyor olsa da, bu anlamda yalnızca devletlerin inisiyatif aldıkları söylenemez. Nitekim bölgeselleşme girişimleri içerisinde, iş dünyasına dair kuruluşlar, sivil toplum, uluslararası örgütler ve hükümetler dışı farklı organizasyonların da önemli bir payı olduğu bilinmektedir. Hatta bu unsurlar, devletleri bölgeselleşme yönünde cesaretlendiren en önemli aktörlerdir (Hettne 2008: 89).

Bölgeselleşmeye ilişkin olarak göz önünde bulundurulması gereken en önemli hususlardan biri de, bu girişimin kendi içerisinde ne denli tutarlı olduğudur. Zira bu hususta yüksek bir düzeye ulaşan inisiyatiflerin güvenliğin sağlanması ve uzun vadeli istikrar ve barış ortamının yaratılmasında ciddi bir payı olacaktır. Yüksek bir bölge olma tutarlılığına ya da derecesine sahip olan bölgeselleşme hamlelerinde, birlikte hareket edebilme yeteneği yüksek olduğu gibi, bölgesel kimliklenme başarılı olmakta ve güvenliği ilişkin sorunlar hususunda bir arada hareket yetisi oldukça gelişkin bir görünüm sergilemektedir. Bölgeselleşme tutarlılığı yetersiz olan girişimler ise, bölgesel kimliklenme düzeyi düşük olduğu için dışarıdan müdahaleye oldukça açık bir görüntüye sahiptir (Hettne 2008: 89-90). Bu çerçevede güvenlik riskleri de daha yüksektir. Ayrıca, yüksek bir bölgeselleşme derecesine sahip olan inisiyatiflerin/kurumların, yalnızca kendi içerisinde değil, küresel düzeyde de etkin bir güvenlik ağı yaratmaları, hatta örnek olarak alınarak taklit edilmeleri beklenir.

Bölgeselleşme çabaları, tarihsel süreç içerisinde birçok kavram ekseninde değerlendirilmiştir. Barış ve güvenliği tesis etmeyi amaçlayan bu çabaların birincisi, federalizmdir. Bir teori olmaktan daha çok siyasal bir program olarak görülebilecek olan bu

yaklaşım, AB'nin oluşum sürecinde de ilham verici bir çaba olmuştur. Ulus devletin üniter temellerini kabullenmeyen ve merkezîyetçiliğin güvenlik anlayışına karşı çıkan federalizm, çok merkezli ve gücü dağıtan içeriğiyle siyasal meşruiyetin ve barışın tesis edilebileceğini iddia ediyordu (Loughlin 2008: 9-16). David Mitrany tarafından ortaya konan fonksiyonalizm ise, insan ihtiyaçlarının teknik bir biçimde tanımlanması ve bu bağlamda inşa edilecek ortaklık temelindeki uzmanlık örgütleri eliyle ulus devlet ötesi bir organizasyonun yaratılmasını öngörüyordu (Popoviciu 2010: 162-172). İhtiyaç odaklı ve bu ihtiyaçların giderilmesinde birbirleriyle rekabet halinde olacak ulus devlet modelini dışlayan içeriğiyle fonksiyonalizm, çatışma riskinin azalacağını ve güvenliğin sağlanacağını belirtmektedir. Fonksiyonalizmin bir sonraki basamağı olan neofonksiyonalizm ise, bütünleşme girişimini bir bölge inşa edebilme amacıyla benimseyen ve fonksiyonel temelde kurgulanan işbirliğinin siyasal düzlemde taçlandırılmasını öngören bir yaklaşımdır. Bu noktada Ernst Haas'ın, AB'nin oluşum fikrine yaptığı katkının altını çizmek gerekir (Schmitter 2005: 255-272).

Karl W. Deutsch tarafından ortaya konan "güvenlik topluluğu" ise, belli bir bölge içerisinde bulunan halklar arasında barışçıl bir yaşayış sürecinin süreklilik arz edeceğini ve uzun vadeli olacağını belirten bir yaklaşımdır. Buna göre, güvenli bir süreç ekseninde, güçlü, yaygın ve meşru kurumlar eliyle inşa edilecek olan barış iklimi, savaş riskini ortadan kaldıracak ya da olabilecek en düşük seviyeye indirgeyecektir. Rekabeti değil, işbirliğini ön plana alacak ve toplumların birbirlerine yabancılaşmasına yol açabilecek izolasyonist yaklaşımı değil de entegrasyon odaklı bir bakış açısını ön plana alacak ve gizliliği ya da gizli diplomasiyi değil de açıklığı benimseyecek bir güvenlik topluluğu, güvensizliğin ortadan kaldırılmasına yardımcı olacaktır (Dedeoğlu 2004: 1-21). Güvenlik topluluğu yaratılması, askeri bütçede mali ve parasal yönde azaltılmaları gidilebilmesini, hükümetler arası ve hükümetler dışı (sivil toplum odaklı) kurumsallaşma düzeyi ile işbirliğinin kurgulanmasını, kolektif bir güvenlik sistemi oluşturularak silah sistemlerine eklenmiş büyük çaplı kısıtlamaların oluşturulmasını sağlayabilecektir.

Güvenlik topluluğu kurgulandığı andan itibaren, bu topluluğun içerisinde bulunan devletler/toplumlar arasındaki ilişkilerde askeri güç kullanımı artık önemli bir rol oynamayacaktır. Hatta bu topluluk içerisinde yer alan devletler, birlikte hareket etmeleri halinde önemli oranda kaynak tasarrufu da gerçekleştirebilir. Barış iklimi yaratılacağı için, güvenlik topluluğu içerisindeki devletlerin silah alımı yapmamaları, farklı alanlarda kullanılacak büyük bir mali kaynak da oluşturulabilecektir. Aralarında güvenlik topluluğu oluşturabilen devletler için, ulusal güvenlik stratejileri ile uluslararası güvenlik stratejileri arasında herhangi bir fark kalmayacaktır.

Bugün itibarıyla "güvenliğin bölgeselleşmesi" dediğimizde, yerel çatışmaların, komşu bölgelere/ülkelere yayılarak, o bölgeleri/ülkeleri de istikrarsızlığa ve hatta gerek birbirleriyle, gerekse de iç savaflara sürüklemesi ve buna karşılık olarak da bir bölgesel işbirliği örgütünün diplomatik, askeri veya siyasal müdahalesiyle, çatışmanın çözümüne ilişkin çaba göstermesi olarak da değerlendirilmektedir. Tabii bu durum, daha önce de belirttiğimiz üzere, ulus devletlerin egemenlik anlayışlarını ortadan kaldıran "insani müdahale" yaklaşımının ortaya çıkmasına da kapıyı aralamaktadır. Hukuki ve siyasal açıdan oldukça tartışmalı olan bu yaklaşımın, özellikle güçlü devletler tarafından, kendi çıkarlarını korumak ya da kendileriyle sorunları olan devletleri/halkları cezalandırmak için kullanıldığına ilişkin tespitler de yapılmaktadır (Dağcı vd. 2016: 46-69). Ortadoğu, Afrika ve Güney Asya'da sık görülen vekalet savaşları ile insani müdahale kavramı ve uygulamaları arasında kurulabilecek bir bağlantı, bu noktada önemli bir farkındalık unsurudur.

Barry Buzan tarafından betimlenen ve inşacı (yapısalıcı) bir öze sahip “bölgesel güvenlik kompleksi” yaklaşımı da güvenliğin bölgeselleşmesi üzerinde durmaktadır. Bir grup devleti yakından ilgilendiren temel güvenlik endişelerinin, birbirlerinden ayrı olarak ele alınamayacak denli birbirine bağlanması olarak tarif edilebilen bölgesel güvenlik kompleksi, esasen Huntington'un “Medeniyetler Çatışması” adı verilen çalışmasına alternatif olabilecek bir güvenlik yaklaşımı sunmaktadır (Birdişi vd. 2018: 15). Buzan, uluslararası sisteme yön verecek yeni çatışma ya da ittifakların küresel, sosyo-kültürel, inanç temelli ve medeniyete içkin farklılıklar çerçevesinde değil, bölgeler bağlamında oluşan alt birimler arasında varolan güvenlik etkileşimleri ekseninde kurgulanacağını ifade etmektedir (Birdişi vd. 2018: 15). Yani, Buzan, bölgeler içerisinde yer alan devletlerin birbirlerine yönelik olarak algıladıkları tehdit düzeyinin, bölge dışında bulunan ülkelere ilişkin olarak hissettikleri tehdit düzeyinden daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Daha açık olarak ifade edilirse, tehditlerin coğrafi anlamda daha yakın mesafeler özelinde daha etkin hissedilir olması, o coğrafi bölge içerisinde yer alan aktörleri, güvenliği sağlayabilme adına birbirlerine bağımlı kılmaktadır. Güvenlik, tehdidin reel bağlamda kendisini gösterdiği bölgeler içerisinde bir bağımlılık yaratmakta ve o bölgedeki/bölgelerdeki aktörlerin birbirlerine ilişkin hissettiği güvenlik ikilemlerini ortadan kaldırmaktadır.

Barry Buzan, bölgesel güvenlik kompleksinin oluşumu hususunda bazı faktörlerin önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, devletlerin coğrafi olarak birbirlerine yakınlığıdır. İkincisi ise, bir bölgede yer alan devletlerin güvenliklerinin birbirleriyle bağlantılı olduğunun ayırında olmasıdır. Bu iki faktörü birbiriyle örtüştüren üçüncü önemli husus, bölge devletlerinin çıkarlarının birbirleriyle uyumlu olması ve buna paralel bir güç ilişkilerinin kurgulanabilir olmasıdır. Son olarak ise, güvenlik kavramını güçlü bir şekilde çağrıştıracak biçimde, bölge devletleri arasında komşuluk, destek, şüphe veya tehdit gibi “güçlü” olduğu söylenebilecek olan unsurların görünür olmasıdır (Şir 2013: 346). Buzan'ın da bir parçası olduğu Kopenhag Okulu'nun güvenliğe ilişkin beş temel sektörü bulunmaktadır. Bunlar; askeri güvenlik, siyasal güvenlik, ekonomik güvenlik, çevresel güvenlik ve sosyal güvenlik olarak betimlenmektedir (Buzan 1991: 431-451). Bu ana başlıklar çerçevesinde değerlendirilen güvenlik kavramı, bölgeler nezdinde kolektif bir bağlama kavuşturulmaktadır. Buna göre, bölgesel güvenlik kompleksi içerisinde değerlendirilen her aktörün güvenliği ve tehdit algısı, aynı bölgede yer aldığı belirtilen aktörlere bağımlıdır. Bu çerçevede, güç dengesi, ittifak oluşturma stratejisi ve kutuplaşma gibi hususlar, bölgeler nezdinde anlamlandırılabilir hale gelmektedir (Şir 2013: 346-347). Barry Buzan, güvenlik sınıflandırması çerçevesinde değerlendirilen beş temel sektörün, birbirlerini de tetikleyebilen hususlar olduğunun da altını çizmektedir. Ortak tehdit algısının oluşturulabilmesi ve bu algının sürekliliği, bölgesel güvenlik kompleksinin etkinliği ve devamlılığında ön planda olan en temel husustur. Tabi bu algının oluşabilmesi için, o bölge içerisinde yer alan aktörlerin birbirlerine bakış açıları, tarihsel arka plan, ihtiyaçlar ve ortak tehdit/düşman algısı yaratabilecek bir dışsal faktör gibi unsurların da var olması gerekmektedir.

Avrasya Ekonomik Birliği ve Bölgesel Güvenlik

SSCB'nin dağılmasının ardından, eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ekonomik anlamda bir işbirliği kurgulayabilmek, ticari bağları güçlendirebilmek ve Asya ile Avrupa arasındaki ticari erişimden ortaklaşa bir şekilde yarar sağlayabilmek adına ortaya konan “Avrasya” odaklı kurumsallaşma çabası önemli bir farkındalık unsuru olmuştur. Kazakistan'ın eski devlet başkanı Nursultan Nazarbayev'in, bahsetmiş olduğumuz bu hususların yanına “ortak savunma” alanı ve bölgesel ticari blok gibi hususların da eklenmesi yönündeki açıklamalarıyla olgunlaşan Avrasya'da işbirliği düşüncesi (Mostafa

2013: 160-170), siyasi yönü ağır basan BDT'ye paralel olarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Nazarbayev'in, 1994 yılında Moskova'da yaptığı açıklamanın ardından başladığı söylenebilecek Avrasya temelli ekonomik işbirliği süreci, 1995'de Rusya, Belarus, Kazakistan ve Tacikistan'ın "gümrük birliği" oluşturabilme yönünde attıkları ilk adımlarla ilerlemeye başlamıştır. 1999'da bu üç ülkenin yanı sıra Kırgızistan'ın da katılımıyla Gümrük Birliği ve Ortak Pazar yönündeki adımları hızlandıran yeni bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmanın sonucunda, bahsedilen ülkelerce, 2000'de Avrasya Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. Eski Sovyet cumhuriyetleri olan üye ülkeler arasında ortak pazar oluşturarak ekonomik bağımlılığı meşrulaştıran ve konsolide eden bu yapıya 2006'da Özbekistan da katılmıştır (Mostafa vd. 2018: 163-172). AB'nin model alındığı bu süreç (Rotaru 2018: 1-18), özellikle Gürcistan, Ukrayna ve hatta Kırgızistan'da yaşanan ve Batı yanlısı siyasal değişim girişimleri olarak bilinen "renkli devrim" girişimlerinden olumsuz etkilenmiştir. Nitekim 2007'de imzalanan ve üye ülkeler arasında gümrük birliği kurulmasını öngören antlaşmaya yalnızca Rusya, Belarus ve Kazakistan imza atmıştır (Kirkham 2016: 111). Bugün Avrasya Gümrük Birliği adını almış olan bu birlik, bahsedilen bu antlaşmanın ardından üç ülke arasında 1 Ocak 2010'da yürürlüğe girmiştir. Avrasya Gümrük Birliği'nin hedefi, bu alana dâhil olan ülkeler arasındaki tarife engellerini kaldırmak ve bu birliğin/bölgenin dışında kalan ülkelere karşı ortak bir tarife uygulayabilmek ve tarifeler dışındaki ticari ya da hukuki engelleri de kaldırarak Avrasya Gümrük Birliği'ni, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun izlediği yoldan ilerleyebilir hale getirebilmektir. Eski Sovyet cumhuriyetleri arasında bir bölgesel ticaret bloku oluşturacak bu yapı, sonuç itibarıyla "tek (ortak) pazar" oluşturabilme hedefine yönelmiştir. 1 Ocak 2012'den itibaren Rusya, Belarus ile Kazakistan'ın "Avrasya Ekonomik Alanı"nın kurduğunu görüyoruz (European Commission 2015). Yani, bu üç ülke kendi aralarında bir "ortak pazar" oluşturmuş ve mal, hizmetler, sermaye ve iş gücünün serbest dolaşımı kaidelerini yürürlüğe sokmuştur. Sanayi, tarım, ulaştırma ve enerji gibi politika alanlarında eşgüdüm sağlamayı öngören anlaşmalar da imzalamış olan bu ülkeler, aynı zamanda ekonomik entegrasyona önderlik edecek teknik yönü ağır basan karar alıcı bir organ olarak "Avrasya Ekonomik Komisyonu"nu oluşturmuştur. Bu bağlamda da AB'nin örnek alındığını ve Avrupa Komisyonu çerçevesinin Avrasya'daki ekonomik entegrasyon sürecine yansıtıldığını görüyoruz. Avrasya Gümrük Birliği, Ortak Pazar ve sonrasında Avrasya Ekonomik Birliği'nin düzenleyici organı olan Avrasya Ekonomik Komisyonu, süreci yöneten ve şekillendiren unsur olarak önemlidir.

Üç devletin 2011 yılında aldıkları ortak bir kararla, 2015 yılı içerisinde Avrasya Ekonomik Birliği'nin resmen kurulacağı ilan edilmişti. Nitekim 29 Mayıs 2014'te üç devlet başkanı bir araya gelerek, Ocak 2015 itibarıyla birliğin hayata geçirilmesini kararlaştırmıştır. Aynı zirvede devlet başkanları nezdinde temsil edilen Ermenistan ve Kırgızistan'ın da birliğe kabul edilmesine karar verilmiştir. Böylece 1 Ocak 2015'te Avrasya Ekonomik Birliği kurulmuş, 2 Ocak itibarıyla Ermenistan, 12 Ağustos'ta da Kırgızistan üye olarak kabul edilmişlerdir (Ter-Matevosyan 2017: 340-360). Kazakistan lideri Nazarbayev, Mayıs 2014'teki zirvede de kurulan birliğin "siyasal" bir amaç gütmeyeceğini, kimseyi karşısına almadığını ve ekonomik bir blok yaratacağını ilan etmiştir (Tengrinews 2014). Benzer açıklamalar birlik kurulmadan önce ve sonrasında da Rusya başta olmak üzere tüm katılımcılardan da gelmiştir. Ne var ki, dünya genelinde ve özellikle de Batı Dünyası'nda, Avrasya Ekonomik Birliği'nin, Rusya odaklı olacağı ve bu ülkenin küresel güç olabilme hedefine hizmet etmek üzere Avrasya geneli ve eski Sovyet coğrafyası özelinde yaratmaya çalıştığı hegemonya anlayışına entegre olacağı ifade edilmektedir (Sergi 2018: 52-60). Bu durumu, Kindleberger'in "Hegemonik İstikrar Teorisi" özelinde betimlemek de mümkündür. Bu teoriye göre, hegemonya, sistem (bölge) içerisinde güçlü olan aktörün, sistemdeki (bölgedeki) tüm devletler adına ortak olarak

istenilen hususlara ulaşılması için inisiyatif almasıdır (Webb vd. 1989: 183-198). Avrasya'da, öncelikle ekonomik yönden başlatılacak olan entegrasyonun, sonuç itibarıyla askeri ve siyasal bir bağlam da kazanarak, birlik üyesi ülkeleri Rusya'ya bağımlı kılacağı değerlendirilmektedir. Hatta Avrasya Ekonomik Birliği'nin geleceği adına çok önemli görülen Ukrayna'nın, Moskova yönünde atmaya çalıştığı adımın ardından büyük çaplı bir siyasal krizin ortasında kalması ve Batı ile Rusya arasında kalmış bir cephe ülkesine dönüşmesi de Avrasya Ekonomik Birliği özelinde değerlendirilebilecek bir gelişmedir.

1994'ten bu yana devam eden bir gelişim sürecinin ardından 2015'te oluşturulan birlik, AB benzeri bir örgütsel yapıyı yansıtıyor olsa da coğrafi bakımdan çok daha geniş bir bölgeye hitap etmekte ve ekonomik bakımdan da yetersiz aktörleri içerisinde barındırmaktadır. Yalnızca 5 üyeye sahip olmasına karşın, Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya'da konumlanan bu aktörlerden dolayı birliğin coğrafi kapsamı oldukça geniştir. Özellikle Rusya, Avrasya Ekonomik Birliği'nin, eski Sovyet cumhuriyetlerinin tamamına (AB üyesi Baltık ülkeleri dışında) genişletilmesini arzulamaktadır. Hatta bu yönde temaslar da sürdürülmektedir. Avrasya'da ekonomik bir işbirliği gerçekleştirilmesi yönündeki çabalara en başından bu yana destek vermiş Tacikistan'ın, birliğe üye olma konusunda istekli olduğu görülmektedir. Üyelik müzakereleri yürüten Duşanbe'nin, gerekli hazırlıkların yapılması sonrasında birliğe katılmasına kesin gözüyle bakılmaktadır (Panfilova 2018). Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesi sonrası Çin başta olmak üzere bölge ülkeleriyle yakın ekonomik ilişkiler kuran ve diplomatik manada oldukça atak bir profil çizen Özbekistan ise, Moskova'nın oldukça istekli olmasına karşın, Avrasya Ekonomik Birliği'ne girmeyi istememektedir (Eurasianet 2018). BDT ülkeleri arasındaki serbest ticaret bölgesinden yararlanan ve Çin'in Tek Kuşak, Tek Yol inisiyatifi ekseninde ciddi bir yatırım yaptığı Özbekistan, şimdilik kaydıyla kendisini hiçbir entegrasyon girişimine bağlamamaktadır. Gürcistan ve Ukrayna ise AB ile yakınlaşma yolunu seçmiş durumdadır (Gardner 2014). Her iki ülkenin Rusya ile olan sorunları ve bu sorunların toprak bütünlüklerini ortadan kaldırmış olan mahiyeti, bu ülkelerin dış politika tercihlerinin sonucu olduğu gibi, aynı zamanda Rusya'nın bu ülkelere güven vermemesiyle de yakından ilgilidir. Azerbaycan da herhangi bir entegrasyon girişimine bağlanmayı tercih etmeyen ve Türkiye aracılığıyla Batılı ülkelerle kurduğu enerji odaklı bağlarını daha fazla önemseyen bir ülkedir. Moldova ise, topraklarındaki ayrılıkçı bölge (Transdinyester) nedeniyle dış politika tercihleri hususunda Rusya'nın etkisini hisseden, fakat AB'nin soğuk yaklaşması nedeniyle de AB ile Avrasya Ekonomik Birliği arasında herhangi bir tercihte bulunma şansı olmayan ve AEB'ye gözlemci üye olarak katılmış bir ülkedir (Kofner 2018).

Avrasya Ekonomik Birliği, bölgesel bir entegrasyon girişiminin ihtiyaç duyabileceği ciddi bir kurumsallaşma düzeyine haizdir. Hatta bu kurumsallaşma düzeyinin güvenlik topluluğunu çağrıştırdığı da söylenebilir. Avrasya Ekonomik Birliği'ne bağlı Yüksek Konsey, birliğin en tepe örgütlenmesidir ve devlet başkanları yılda en az bir kez bir araya gelerek, birliğin genel stratejisini çizer. Yüksek Konsey, Avrasya Ekonomik Birliği Yüksek Mahkemesi başta olmak üzere birliğin en tepede yer alacak yöneticilerini de belirler. Yüksek Konsey'de kararlar oybirliği ile alınır. Hükümetlerarası Konsey ise hükümet başkanlarının (başbakan) yılda en az iki kez bir araya geldikleri ve bütçeyi onaylamak, Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun çalışmalarını şekillendirmek ve genel gidişata ilişkin sorunlarla ilgili kararlar almak gibi hususları yerine getirdikleri bir organdır. AB Komisyonu örnek alınarak oluşturulduğunu söylediğimiz ve 2012'den bu yana aktif bir şekilde görev yapan Avrasya Ekonomik Komisyonu ise, birliğin temel yürütme organı olarak bilinmektedir (Ağır vd. 2017: 114-115). Her üye ülkeden üç üye olmak üzere 15 üyeden oluşan (üye sayısı arttıkça bu rakam artacaktır) Komisyon, kararlarını oy çokluğu ile almakta ve Komisyon'un başkanı da Yüksek Konsey tarafından atandıktan sonra dört

yıl görev yapmaktadır. Avrasya Ekonomik Komisyonu, her biri belli politika alanlarına (sektörlere) odaklanmış ve fonksiyonel temelde hareket eden 23 ayrı alt komisyondan oluşmaktadır. Avrasya Ekonomik Komisyonu, birliğin merkezi ülkesi olarak bilinen Rusya'da, Moskova'da konumlandırılmıştır. Komisyon, esasen fonksiyonel temelde ilerletilmeye çalışılan ve AB'yi örnek alan Avrasya Ekonomik Birliği'nin, ekonomik ve teknik bütünleşmeyi gerçekleştirerek, son kertede neofonksiyonel bir düzleme entegre edilmesini amaçlayacaktır. Birliğin, sürekli olarak görev yapan üst yargı organı konumundaki Avrasya Ekonomik Birliği Mahkemesi ise Minsk'te bulunmaktadır (Shtarks 2018).

AB ile kıyaslandığında, Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)'nin en önemli eksiği ise projeyi halkın da sahiplenmesine yardımcı olacak ve girişimin yalnızca siyasal ve ekonomik elitlerin kararları ve yönelimlerine bağımlı kılmaktan uzaklaştırarak, demokratik bir bağlama da kavuşturabilecek bir Parlamento'ya sahip olmamasıdır. Bu bağlamda, önümüzdeki dönemde bu hususta belli çalışmaların yapılması bir gereklilik olacaktır. Ne var ki, üye ülkelerin siyasal çoğulculuk ve demokratik katılım hususunda çok da iyi bir düzeyde olmayan aktörler olmaları ve genel itibarıyla otoriter bir siyasal bağlamın birlik üyelerinde güçlü olması, bu yönde atılacak adımlar hususunda belli bir çekingenliğin ve gecikmenin olmasını anlamlı kılmaktadır. Birliğin en temel kurumu olan Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun Rusya'da bulunuyor olması ve yine birlik bütçesine Moskova tarafından çok yüksek meblağlarda ve oranlarda katkı sağlanıyor oluşu (Kirkham 2016: 111-128), Avrasya Ekonomik Birliği'nin, Rusya merkezli ve bu ülkenin Avrasya odaklı hegemonya inşa sürecine ve çok kutupluluk söylemine hizmet edildiği yönündeki iddiaları güçlü kılmaktadır. Zaten üye ülkelerde de bu yönde bir çekingenlik bulunmaktadır. Kazakistan'ın, sürekli olarak, birliğin ekonomik işbirliğine ve bölgedeki ekonomik/ticari potansiyeli geliştirmeye hizmet eden bir blok yaratmayı amaçladığını ve siyasi bir hedefin olmadığına dair açıklamalar yapması, bu yönde gerek bu ülkede, gerekse de diğer üye ülkelerde ve üye olması düşünülen aktörler bazında bir kafa karışıklığının olduğunu göstermektedir. Bunun temel nedeni ise, Rusya'nın, eski Sovyet coğrafyasında yer alan ülkeler üzerinde uyguladığı ve bu ülkelerin kendisiyle örtüşen bir dış politika çizgisinde olmalarını isteyen ve bu yönde çeşitli ekonomik, enerji merkezli ve hatta askeri hamlelerde bulunmaktan kaçınmayan yaklaşımıdır. NATO üyesi olmayı isteyen ve ABD ile AB'ye yaklaşarak, kendisinden uzaklaşan Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü, kendisi açısından, tamamıyla ortadan kaldıran Ağustos 2008 tarihli askeri müdahale bu yönde önemli bir örnektir (Kakachia 2010: 87-104). Yine, 2005'teki Batı yanlısı Turuncu Devrim sonrasında Ukrayna'ya uygulanan enerji odaklı cezalandırma girişimleri ve 2014'te Euromaidan Olayları sonrasında bu ülkeye bağlı Kırım'ın "tek taraflı" olarak ilhak edilmesi ile Doğu Ukrayna'daki ayrılıkçılara verilen destek de Moskova'nın kendi çıkarlarına zarar vereceğini gördüğü eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik hamlelerinden en bilinenleri olarak görülebilir (Bebler 2015: 35-54). Bu bağlamda, Avrasya Ekonomik Birliği üyesi olmuş ya da bu birliğe katılması yönünde Moskova'dan çağrı alan ya da alacak eski Sovyet cumhuriyetlerinin tercihleri, Avrasya'da barış ikliminin Rusya'nın dış politika çıkarları ile fazlaca ilintili olduğu da düşünüldüğünde, ciddi bir bölgesel güvenlik sorunu yaratabilecektir.

Rusya, her ne kadar Avrasya Ekonomik Birliği ile doğrudan bir kurumsal bağı olmasa da, tıpkı NATO gibi kendi güvenlik çıkarlarına için bölgesel bir askeri örgütlenme de yaratmıştır. Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) adını taşıyan ve "Rus NATO'su" olarak da görülen bu yapı, Moskova'yı ve çıkarlarını merkeze alan ve eski Sovyet coğrafyasında Rusya ile uyumlu bir güvenlik yapılanması öngören bir girişimdir (Markedonov 2018). Avrasya Ekonomik Birliği, bölgesel entegrasyonun ekonomik ve

teknik yönüyle ilgiliyken, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ise savunma ve askeri güvenlik yönüyle ilintilidir. Birlik üyesi tüm ülkeler, aynı zamanda Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü üyesidir. 2002'de kurulmuş olan KGAÖ, birliğe üye ülkelerin dışında, yakın bir zamanda AEB'ye katılması düşünülen Tacikistan'ı da içermektedir. Rusya, eski Sovyet coğrafyasında kendi hegemonyasına entegre olacak bölgeselleşme girişimini kurgularken askeri boyutu da düşünmüş ve NATO ya da farklı bir rakip örgütün bölgeye girişini engellemek ya da üye ülkeleri kendi güvenlikleri adına böyle bir adımı atmaktan caydırabilmek için KGAÖ'yü kurmuştur. Bölgesel güvenlik endişesine odaklanan ve işbirliğinin altını çizen bir yapı olsa da, bölge devletlerini tek yönlü bir tercih yapmaya iten bir girişim olduğu için, bu inisiyatifin kendi içerisinde bir "zorlama" unsuru taşıdığı da ortadadır.

180 milyonluk bir ortak pazar yaratan, gümrük tarifelerinde ortaklaşmanın yanı sıra, tarife dışı engellerin de ortadan kaldırılmasıyla ve gerek finansal, gerekse de mali anlamda ekonomi politikalarının ortaklaştırılmasını öngören Avrasya Ekonomik Birliği, etkin düzenleyici kurumlar eliyle de ekonomi odaklı olarak yaratılabilecek bir bölgesel blok öngörmektedir. Elektrik, petrol ve doğalgaz ihtiyacını karşılama anlamında da bir bağımlılık ilişkisi üzerinden yakınlaşma ve büyük çaplı fiyat avantajları sunacak olan AEB, görünüm itibarıyla teknokratik ve süreklilik öngören bir statüko yaratmayı planlamaktadır (Sergi 2018: 152-160).

AEB'nin, Batı Balkanlar'dan Vladivostok'a varan geniş coğrafyada, Moldova ve Sırbistan gibi ülkeleri dahi üye olarak görmeyi öngören ve bu bağlamda da AB ve NATO üyeliği ekseninde betimlenen Batı etkinliğini sınırlandırabilmeyi hedefleyen yaklaşımı (Lisovolik 2017), birliğin, Rusya'nın sistemsel çıkarlarına ve özellikle ABD ile yaşadığı Avrasya odaklı rekabete hizmet ettiğine ilişkin bir ön kabul yaratmaktadır. Buna göre, Moskova, Nazarbayev tarafından 1990'lı yıllarda ortaya konan Avrasya merkezli ekonomik işbirliği fikrini vitrine koyan, fakat, AB, NATO ve Tek Kuşak, Tek Yol inisiyatifi ekseninde de Çin tarafından öngörülen bölgesel etkinlik alanlarını daraltabilmek ve kendisine ait bir hegemonya alanı yaratabilmek için AEB'yi kullanmak istemektedir. AEB, Rusya'nın üye olacak ülkelerin dış politika kararlarına doğrudan bir şekilde müdahale etmesini engelleyecektir. Zira birlik aracılığıyla "ortak" ekonomi politikaları izlenmesi ve yaratılan veya yaratılacak yeni kurumsal ve denetleyici yapılar eliyle, Moskova'nın üye ülkelere oranla zaten çok güçlü olan ekonomik ve uzun vadede de siyasal kararları, "yumuşak" bağlamda bir müdahale ekseninde üye ülkelere kabul ettirebilecektir. Böylece uzun erimli bir hegemonya inşası süreci yaşanacak ve Rusya, "kaba" güç kullanmadan bunu gerçekleştirme yoluna girecektir. Rusya'nın, AEB'nin toplam GSYH (GDP)'sinin %84'ünü oluşturduğu düşünüldüğünde, diğer üyelerin "ekonomik" temelli bu birlik içerisinde Moskova'ya ne denli bağımlı olduğu anlaşılabilir (Shtraks 2018). Rusya, bu bağımlılık bir veri iken, kendisi için doğru olan ve diğer üyeleri kendisine bağımlı kılmayı sağlayacak ve belki de bu ülkelerin diğer aktörlerle bağımlı olumsuz etkileyecek kararları alarak uygulatabilecektir. AEB'nin Rusya'nın toplam ticareti içerisindeki payının yalnızca %5 olduğu düşünüldüğünde, birliğin Rusya adına ekonomik veya ticari öneminden çok siyasi ve uluslararası sisteme entegre bir değerinin olduğu anlaşılabilir (Sergi 2018: 152-160). Rusya, henüz gerçekleştirilememiş olsa da "parasal birliği" de tamamlayarak ve ortak bir para birimi (altyn ismini taşıması planlanmaktadır) üzerinden ticari işleyişi gerçekleştirip, ABD Doları'nın küresel kullanım alanını azaltmaya yönelik "çok kutupluluğu" özendirerek yaklaşımlarını güçlendirmek istemektedir (Kim 2015). Üye ülkelerin Rusya'ya askeri teknoloji, enerji (gerek ihtiyaçlar, gerekse de boru hatlarının kullanımı), iş gücü (üye ülkeler ve olması düşünülen ülkelere milyonlarca işçi Rusya'da çalışmaktadır), yatırım ve finansal destek hususlarındaki bağımlılığı düşünüldüğünde,

AEB'nin "karşılıklı" bir bağımlılıktan çok Moskova'ya olan "asimetrik bağımlılığı" kurumsallaştırdığı da ortadadır. Üye ülkelerden Belarus'un 2015 yılı itibarıyla gıda ihracatının %35, makine ihracatının da %22'sinin bu ülkeye yapılıyor olması ve buna karşılık doğalgaz ile petrol ihtiyacının tamamının Rusya tarafından karşılanıyor oluşu, bu bağlamda önemli bir örnektir. Yine, bir başka üye ülke, Ermenistan'ın nükleer santrali Metsamor'un Rusya tarafından işletilmesi ve Rusya merkezli şirketlerin Ermeni Ekonomisi'ndeki hegemonik rolü, bu ülkenin enerji ihtiyacının da Moskova tarafından giderildiği ve aynı zamanda Rusya'nın verdiği silah ve güvenlik desteği ile birlikte düşünüldüğünde kritik bir mahiyettedir. Aynı şekilde, Kırgızistan'ın toplam ticaretinin %42'sinin AEB üyeleri ile yapılıyor olması (%26 Rusya ve %16 Kazakistan) ile Rusya'da çalışan Kırgız işçilerin ülkeye yolladığı sermayenin ülke ekonomisinin ihtiyaç duyduğu finansal desteğin karşılanmasındaki rolü, AEB ve Rusya'nın Bıшкеk adına önemini yansıtan bir örnektir. AEB'nin uzantısı olarak görülen KGAÖ ise, bu asimetrik bağımlılığı güvenlik boyutuyla tamamlamayı öngörmektedir (Kirkham 2016: 111-128).

AEB, üye ülkelerin ihtiyaçlarının giderilmesi ve Avrupa ile Çin arasındaki büyük coğrafi alanda bölgesel bir ekonomik blok oluşturmaya yönelik bir girişimdir. Ne var ki, gerek üye ülkelerin SSCB döneminden kaynaklanan ve Rusya'nın bölgesel hegemonya beklentisinden dolayı Rusya'ya karşı duydukları güvensizlik, gerekse de Rusya dışında hiçbir ülkenin ekonomik ve teknik gelişmişlik anlamında birliğin yükünü taşıyacak bir potansiyeli olmaması nedeniyle "eşitlikçi" bir düzlemde işlemeyecek olmasından dolayı, uzun erimli bir güvenlik topluluğu oluşturma yönünde önemli soru işaretleriyle karşı karşıyadır. Birlik içerisindeki üye ülkelerin, süreci siyasi ve askeri boyuta taşıma hususundaki isteksizlikleri ve Rusya'nın zaten sınırlı olan ekonomik gücüne sürekli bir bağımlılık geliştirme hususunda ortaya çıkabilecek olumsuzluklar, Çin gibi alternatiflerin sunacağı ekonomik avantajlar ve Rusya ile Batı ve belki de Rusya ile Çin gibi aktörler arasında yaşanacak sistemsel anlaşmazlıklar da bir veri olarak alındığında, AEB'nin güvenlik topluluğu oluşturma hedefini anlamsızlaştırabilecektir.

Bölgesel Sorunlar ve Avrasya Ekonomik Birliği

AEB'nin yaratılmaya çalışıldığı eski Sovyet coğrafyası, kendi içerisinde ciddi toplumsal, sosyal, ekonomik ve siyasal sorunlar içeren bir bölgedir. Her şeyden önce, AEB'nin mevcut ve potansiyel üyeleri ekseninde de görüleceği üzere, farklı tarihsel, sosyo-kültürel ve coğrafi gerçekliklere sahip olan toplumlar bir araya getirilmeye çalışılmaktadır. Her ne kadar, bahsedilen toplumlar öncesinde SSCB içerisinde bir arada yaşamış ve Moskova tarafından koordine edilmiş ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasal bir bağımlılık ilişkisi içerisinde yaşamış olsalar da artık SSCB'nin ideolojik bir alternatifine ya da ideale de yaslanan ve toplumları bir arada hareket etmeye iten "demir yumruğu" yoktur. Bu nedenle, her şeyden önce, AEB'nin mevcut ve potansiyel üyelerinin farklı coğrafi bölgelerde yer alıyor olmaları, onların dış politika ve hayat tarzına dair yaklaşımlarını etkilemektedir. Üye ülkelerden Belarus ile potansiyel adaylardan biri olarak görülen Moldova'nın, AB üyesi olmuş komşularıyla olan temasları, kültürel ve tarihsel bir derinliği de haiz olan ilişkileri ve paylaşımları, bu ülke halklarını birbirleriyle daha geniş bir sosyal alanda ve hatta siyasal bir bütünlük çerçevesinde hareket etmeye itebilir. Nitekim AEB üyesi Belarus ve Rusya ile AB arasında sıkışmış ve tercih yapamaz bir görünüm arz eden Moldova'nın ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından, bir zamanlar aynı blok içerisinde (Doğu Bloku) yer aldıkları komşu ve hatta akraba (Moldova özelinde Romanya) toplumların yaşadıkları devletlere/toplumlara oranla çok daha geri bir görünüm arz etmeleri, Rusya'nın AEB özelindeki hegemonya inşasına uzun dönemde zarar verebilir. Zira bu ülkeler, dış politika tercihlerini değiştirerek, AEB'yi Rusya'nın kendileri üzerinde oluşturduğu baskının bir yansıması olarak değerlendirerek, bu projeyi BDT tarzı bir

etkisizliğe sürükleyebilir. Üstelik AEB'nin Batı yönünde kendisine entegre etmeye çalıştığı bu toplumlarla Orta Asya ve hatta Güney Kafkasya'daki toplumlar arasında da tarihsel ve sosyo-kültürel anlamda, SSCB dönemi dışında, herhangi bir ciddi paylaşım ya da örtüşme yoktur. Yani, Rusça konuşabilir olmak ya da Rus kültüründen etkilenmiş olmak dışında etno-kültürel ve tarihi birikim ekseninde bir ortaklığın ya da ileri düzey bir paylaşımın olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Orta Asya'da konumlanmış ülkelerin Çin ile olan paylaşım alanlarının artması, bu toplumların Batılı aktörlerden çok, yatırımlar ve finansal destek anlamında kendilerine daha yakın durabilecek Pekin ile yaklaşımlarını beraberinde getirebilir (Sternberg vd. 2017: 1-16). Her ne kadar, Çin ile Orta Asya'daki Türk asıllı toplumlar arasında tarihsel bir arka plana da haiz bir anlaşmazlık olsa da Pekin'in ekonomi-finans odaklı pragmatik yaklaşımı, ekonomik yönden ciddi bir yetersizlik içerisinde bulunan bu toplumlara daha sıcak gelebilir. AEB, orta vadede, önemli bir "başarı öyküsü" yazarak, ekonomik anlamda ciddi bir çekim merkezi haline gelmediği takdirde, üye ülkelerin coğrafi ve kültürel ayrılıkları daha fazla konuşulmaya başlanabilecektir. Zira Doğu Avrupa özelinde AB ve özellikle Orta Asya özelinde Çin'in hamleleri ve varlığı, AEB üyeleri açısından daha elverişli imkânlar sunabilecektir.

AEB'nin güvenlik topluluğu yaratmaya yönelik bir inisiyatif olduğunu düşünürsek, her şeyden önce, güvenlik topluluğu oluşturulacak olan geniş alandaki bölgesel sorunlara dikkat çekmek gerekmektedir. Nitekim Güney Kafkasya özelinde, Ermenistan'ın dışında, birliğe üye olabileceği değerlendirilen Azerbaycan'ın, Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi rayonda devam etmekte olan Ermenistan işgalinden dolayı bunu istemeyeceği ortadadır (Mustafayeva 2018: 119-129). Nitekim Ermenistan'ın bu işgali sürdürmesi hususunda Rusya'nın bu ülkeye verdiği askeri destek ve hatta bu ülkenin Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü üyesi olması dahi Bakü'nün dikkate aldığı kritik bir husustur (Terzyan 2018: 234-250). Azerbaycan'ın AEB ve hatta KGAÖ üyeliği için öncelikli olarak Dağlık Karabağ'daki işgalin Rusya'nın isteği ve desteğiyle son bulması bir ön şart olarak görülebilecektir. Bunun dışında, Moldova topraklarında, Rusya'nın "güvenlik garantisi" altında olduğu ifade edilebilecek Transdinyester'de yaşanan siyasal ayrılıkçılık da Kişinev'in dış politika tercihlerini etkileyen en temel husustur (Rogstad 2018: 49-64). Toprak bütünlüğüne ilişkin meseleleri, bu ülkelerin dış politika yaklaşımlarını sınırlı da olsa kendi denetimi altında tutmak için kullanmaya çalışan Moskova, bu anlamda belli bir başarı elde ediyor olsa da, bahsedilen ülke toplumları tarafından hiçbir şekilde güvenilir bir aktör olarak görülmemektedir. Yani, muhtemel bir AEB üyeliği, bu toplumlar adına, "istenmeyen" SSCB'nin günümüze olan uzantısı şeklinde algılanabilecektir (Kolganov 2015).

Bu hususta. Özellikle Ukrayna'da yaşanan gelişmeler kritik bir eşik arz etmektedir. Zira Rusya, Ukrayna'da, Moskova yanlısı Yanukovic'in Euromaidan sonrası devrilmesiyle başlayan süreçte, bu ülkenin AB ve NATO yanlısı bir iktidarın eline geçmesi sonrası, Kiev'e yönelik askeri, siyasi ve ekonomik baskı tedbirlerini derhal gündemine almıştır. Bu hususta da, etnik Rusların çoğunluğu oluşturduğu ve bir Rus üssüne de sahip ve "ayrılıkçı" bir eğilim taşıyan Kırım'ı ilhak ettiği gibi, Donbass Havzası'ndaki Rusya yanlısı ayrılıkçılara da destek verdiği belirtilmektedir. Siyasal ayrılıkçılık girişimleriyle karşı karşıya bulunan ve AEB üyesi olan ya da olması düşünülen ülkeler, hiç kuşkusuz, Ukrayna'daki gelişmeleri yakından takip etmekte ve güvenlik topluluğu yaratmaya aday bir sürecin "güvenlik riski" taşıdığını fark etmektedir (Lapenko 2014: 121-136).

Kazakistan ve Kırgızistan'ı üyesi olduğu ve Tacikistan ile Özbekistan'ı da potansiyel üyeleri olarak gören AEB'nin, Orta Asya ekseninde karşı karşıya kaldığı birtakım sorunlar bulunmaktadır. Kendi içlerinde ciddi bir güvenlik meselesi haline gelmiş olan bu problemlerin, Avrasya'da güvenlik topluluğu oluşturma girişimine olumsuz yönde etki

edeceği de ortadadır. Bu sorunlardan biri, SSCB döneminde çizilen iç sınırlar ekseninde bağımsızlaşan Orta Asya cumhuriyetlerinin, bağımsızlık sonrasında birbirleriyle yaşadıkları “sınır meseleleri” olarak görülmektedir. Nitekim özellikle Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki sınır hattında birçok bölgede belirsizlik vardır (Toktogulov 2018: 85-106). İki toplumun, tarihsel süreç içerisinde ve SSCB döneminde belli kasaba ve şehirlerde karışık halde yaşamış olması bu durumun temel nedenidir. Bugün Kırgızistan topraklarında, birçok Özbek kasaba ve köyü bulunmakta iken, aynı durum Özbekistan topraklarında kalan Kırgız kasaba ve köyleri adına da geçerlidir. Hatta bu kasaba ve köylerden bazıları, bağlı oldukları ülke toprakları ve halkı tarafından etrafi çevrilmiş bir nitelik taşır haldedir. Yani anavatan olarak gördükleri ülkelerle fiziksel bağları da yoktur. Bahsedilen bu durum, Özbekistan-Kırgızistan ilişkileri'nde gerginliği artıran ve toplumlar arası anlaşmazlıkları körükleyen bir husus olmasına karşın, yıllardan bu yana çözümlenebilmiş değildir. Rusya'nın da bu hususta, tarafları yatıştırmak dışında herhangi bir girişimi olmamıştır. Hatta Moskova'nın bu sorunu, her iki ülkeyle olan ilişkilerinde de bir “koz” olarak kullanmak istediğine dair görüşler de vardır. Sınır aşan bir etnik/ulusal problem olarak görülebilecek bu durum, Özbekistan-Kırgızistan ilişkileri'ni olumsuz etkilemenin dışında, diğer Orta Asya ülkeleri arasında da düşük seviyede de olsa gerginliği yol açmaktadır. Hatta Kazakistan-Rusya ilişkileri özelinde çok konuşulmuyor olsa da, Kazak başkentinin Almatı'dan Astana'ya taşınmasının gerisinde de Kuzey Kazakistan'daki Rus ağırlığının azaltılması girişimi de yatmaktadır. Nitekim Kuzey Kazakistan, SSCB döneminde Rus toplumunun ağırlığa sahip olduğu bir toplumsal yapıya haizdi. SSCB'nin dağılması ile Rusların, Kazakistan'dan ayrılması süreci hızlansa da Kazakistan yönetiminin başkent hamlesinin, Moskova'nın kendi üzerinde oluşturabileceği muhtemel bir baskıdan kurtulmak amacıyla ortaya konduğu açıktır (Auyezov 2016). Çin'in Sincan Uygur Bölgesi'nde yaşayan Kazak ve Kırgız azınlık ise, son dönemde, Orta Asya cumhuriyetlerinin Çin ile olan iyi ekonomik ilişkileri nedeniyle fazlaca ele alınmamaktadır (Kokaisi 2012: 383-402). Fakat bu hususun da önemli bir toplumsal mesele olduğu ve kimlik tabanlı güvenikleştirmeyi konsolide edebileceği unutulmamalıdır.

Orta Asya özelinde AEB'nin karşı karşıya kalabileceği bir diğer sorun ise son dönemde uluslararası politikaya damgasını vuran radikal terör örgütlerinin varlığıdır. Sınır aşan bir nitelik taşıyan ve özellikle eski Sovyet cumhuriyetlerine komşu olan Afganistan'da büyük bir etkinliğe haiz olan bu örgütlerin, özellikle Tacikistan (Dağlık Bedaşan) ve Fergana Vadisi'nde belli bir ideolojik desteğe ve etkinliğe sahip olduğuna ilişkin analizler bulunmaktadır. Fergana Vadisi'nin, çoğunluğu Özbekistan'da olmak üzere, Özbekistan ile Kırgızistan toprakları arasında bölündüğü dikkate alındığında, radikal terörün bölgede ciddi bir etkinliğe sahip olma potansiyeli taşıdığı ortadadır (Sanderson vd. 2010). Nitekim bu devletlerin yönetimleri, radikal söylemlere sahip olduğunu düşündükleri birçok aktörü ve hareketi yakından izlemekte ve bunların siyasal arenada yer almalarını engellemeye çalışmaktadır. Fakat bu yaklaşım, muhtemel bir terör hareketliliğinin önüne geçememektedir. Zira özellikle El Kaide ve bağlantılı örgütlerin saflarında Orta Asya kökenli çok sayıda isme de rastlanmaktadır. Rusya ve Çin'in kurulmasına ön ayak olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü nezdinde, radikal terör örgütleriyle mücadele hususunda Orta Asya cumhuriyetleri de katkı veriyor olsa da radikal terör hareketlerinin örgütlenmek için alan, zaman ve hatta toplumsal destek buluyor olması önemlidir (Jackson vd. 2017). Bunun en temel nedeni, bu örgütlerin samsasyonel eylemlerle görünür bir etki yaratmaya başlamasıdır. Afganistan'da, önceleri El Kaide'ye destek vermiş Taliban'ın, ABD ile müzakereler yürüterek ülkedeki etkinliğini siyaseten “meşru” ve yasal hale getirme yönünde ilerliyor olması bu noktada kayda değer bir gelişmedir (Mashal 2019). Yine, son dönemde, Afganistan'ın kuzeyinde, Orta Asya cumhuriyetlerine komşu bölgede DAESH (İŞİD)'in etkinliğini artırdığına ilişkin haberler

yayınlanması da bölgeyle ilgili bir farkındalık unsurudur (Rahim vd. 2018). Sosyo-ekonomik yönden az gelişmiş bir toplum içerisinde bulunmak ve istikrar vurgusu özelinde otoriter yönetim kalıpları üzerinden toplumsal muhalefetin siyasal bir farkındalık yaratmasının önüne geçiliyor olması, radikal eğilim göstermeyen grupların da zamanla bu çerçeveye taşınmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik refah ve çoğulcu yönetim anlayışının gelişimi önemlidir. Orta Asya özelinde ve eski Sovyet coğrafyası genelinde bu hususlar bakımından ileri adımlar atılması gerektiği de açıktır.

Çin de, Orta Asya'ya komşu Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde El Kaide ile ilişkili grupların (Doğu Türkistan İslami Hareketi şemsiyesi altında) bulunduğunu belirterek, bölgede geniş çaplı ve Uygur halkında huzursuzluğa yol açan güvenlikçi tedbirler uygulamaktadır (Duchatel 2016). Pekin, uyguladığı güvenlikçi tedbirleri Suriye'de savaşırken etkisiz hale getirilen Uygur kökenlileri örnek göstererek konsolide etmektedir. Tüm bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, bölgesel güvenlik açığı hususunda AEB'nin en temel gündem maddelerinden biri radikal terör grupları olacaktır.

Güvenlik topluluğu oluşumu önündeki önemli sorunlardan biri de Hazar'ın paylaşımına dair anlaşmazlıktır. Her ne kadar, 2018 içerisinde bu yönde anlaşmanın sağlandığına ilişkin haberler yayınlanmış olsa da 50 milyar varillik petrol ve 300 trilyon metreküplük kanıtlanmış doğalgaz rezervine sahip olduğu ifade edilen Hazar'ın deniz dibine ve toprak altına ilişkin, karşılıklı ve komşu kıyılara sahip ülkeler arasında, paylaşım anlaşmaları yapılmadığı için sorun hallolmuş değildir. Egemenlik alanı olarak belirtilen 15 mil ve balıkçılık bölgesi olarak tespit edilen toplam 25 millik alan dışında kalan bölge ortak kullanıma açılmıştır. Fakat karşılıklı ve komşu sahillere sahip ülkelerin petrol ve gazın bulunduğu deniz dibini ve toprak altını birbirleriyle yapacakları anlaşmalarla paylaşmaları gerekmektedir (The Guardian 2018). AEB üyesi Rusya ve Kazakistan'ın dışında, Moskova'nın AEB içerisinde görmek istediği Azerbaycan ile AEB'nin partnerleri arasında yer alan ve birlik ile serbest ticaret antlaşması imzalamış olan İran'ın da parçası olduğu bu denklem, AEB'nin çözüm hususunda etkin olması beklenen ve ekonomik önemi nedeniyle de güvenlik sorununa dönüşebilecek bir sorundur. Özellikle Türkmen gazının, Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye, oradan da AB'ye aktarılmasını kendi enerji çıkarları açısından olumsuz olarak değerlendiren Moskova'nın yaklaşımı da Hazar'ın paylaşımı ve AEB açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Avrasya Ekonomik Birliği'ne Olan Yaklaşımları

AEB, üye ülkeler tarafından siyasi yönü olmayan ve Doğu/Güneydoğu Asya ile Avrupa arasındaki Avrasya coğrafyasında ekonomik bir blok olmayı hedefleyen bir girişim olarak değerlendiriliyor olsa da, Rusya'nın son dönemde ortaya koyduğu söylem ve eylemler, bölgeyle ilgili küresel ve bölgesel aktörler tarafından farklı bir boyutta ele alınmaktadır. KGAÖ'nün AEB'ye entegre edilmeye çalışılması ve Moskova'nın gerek ekonomik, finansal ve iş piyasası açısından elde tuttuğu üstünlüğü ile üye ülkeleri kendisine bağımlı kılmaya dönük stratejisi, küresel ve bölgesel aktörler tarafından, AEB'nin, Rus hegemonya inşa sürecinin bir parçası olarak görülmesine yol açmaktadır. Moskova'nın, uluslararası sistem düzleminde "çok kutupluluğa" yaslanan stratejisi ve bu stratejiyi kendisi adına anlamlı kılabilmek adına eski Sovyet coğrafyasında kurgulamaya çalıştığı hegemonya, bu bağlamda farkındalık yaratan bir husustur (Kurowska 2014: 489-508).

ABD, hiçbir zaman etkin bir aktör olarak yer alamadığı eski Sovyet coğrafyasında kendi etkinliğini sınırlamaya yönelik bir girişim olarak gördüğü AEB'yi, SSCB'nin "ideolojiden" bağımsız bir şekilde yeniden kurgulanmasını amaçlayan bir inisiyatif olarak değerlendirmektedir. Milenyum sonrası süreçte "renkli devrimler" eliyle Batı'nın sistemsel

anlayışına entegre edilmeye çalışılan eski Sovyet coğrafyasında, Gürcistan ve Ukrayna özelinde de görüldüğü üzere, bu eylemlerin sınırlı bir etkinlik göstermesi ve toplumların beklediği sosyal refah düzeyini beraberinde getirememesi, Batı'nın ve özelde de ABD'nin görünümünü negatife çevirmiştir. Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne ilişkin probleminin sürüyor olması ve hatta Rusya ile savaşmak zorunda kalması, Ukrayna'nın 2005 ve 2014 tarihlerindeki Batı yanlısı değişim hareketlerine karşın, gerek toprak bütünlüğünü kaybetmiş, gerekse de ekonomik ve siyasal anlamda geniş çaplı bir kaosa sürüklenmiş olması, ABD'nin ve hatta AB'nin çoğu eski Sovyet cumhuriyeti nezdindeki görünümünü olumsuz etkilemiştir. Bu durum, özellikle Rusya'ya ekonomik, ticari, finansal ve iş gücü piyasası açısından bağımlı ve enerji ihtiyacını karşılama ya da sahip olduğu enerji kaynaklarını ihraç edebilme noktasında bu ülkeye bağımlı olan eski Sovyet cumhuriyetlerini, Rusya'ya ve AEB'ye yakınlaşmaya itmiştir. Moskova, Kırgızistan gibi "renkli devrim" girişimlerine ev sahipliği yapmış, fakat ardından ekonomik ve siyasal istikrarsızlığa saplanmış ya da Ermenistan gibi, Batı ile işbirliği yapmak isteyen, fakat güvenlik başta olmak üzere hemen her alanda kendisine bağımlı olan ülkeleri AEB'ye çekmekte zorlanmamıştır. Zira mevcut konjonktürde, bu ülkelerin kendisine bağımlılığı sürdüğü gibi, ABD ve AB'nin coğrafi anlamda bu ülkelere erişebilmesi çok da mümkün olmamaktadır. Ayrıca, NATO ve AB üyeliği ekseninde bir dış politika anlayışına yönelen eski Sovyet cumhuriyetlerine (özellikle Saakaşvili'nin Gürcistan'ı ve Yuşçenko ile Porosenko'nun Ukrayna'sı), bu yönde ciddi bir desteğin ve yol haritasının sunulmaması da, bu ülkelerin sonrasında yaşadıkları büyük çaplı sorunlar göz önünde bulundurulduğunda, Rusya ve AEB tercihini ehven-i şer haline getirmiştir (Matsaberidze 2015: 77-86).

Çin'in Avrasya Ekonomik Birliği'ne yaklaşımı ise oldukça ihtiyatlıdır. Moskova ile "sistemsel çok kutupluluk" talebi ve ABD liderliğindeki Batı hegemonyasına karşı duruş hususunda ortaklaşan Pekin, BM nezdinde gözler önüne serilen işbirliğine değer vermektedir. Şanghay İşbirliği Örgütü ekseninde bölgesel güvenlik, terörle mücadele ve sürdürülebilir bölgesel istikrar hususlarında Rusya ile aynı çatı altında bulunan Çin, bu ülkeyle olan geniş çaplı askeri, enerji tabanlı, ticari ve finansal işbirliğini de kendisi adına "stratejik" bir bağlamda ele almaktadır (Lanteigne 2018: 119-138). Bu minvalde, Çin'in, Rusya'yı merkeze alan bir bölgesel ekonomik entegrasyon girişimine açıkça karşı çıkması pek mümkün değildir. Ne var ki, Pekin'in 21. yüzyılın en önemli ekonomik/ticari inisiyatifi olarak yansıttığı "Tek Kuşak, Tek Yol" projesinin, AEB ile aynı bölge özelinde Çin nüfuzu yaratacak olması, iki aktör arasında ciddi bir rekabet ve hatta anlaşmazlık doğacağına ilişkin analizlerin yapılmasına neden olmaktadır (Putz 2018). Hatta orta vadede oluşabilecek böyle bir anlaşmazlığın, ABD tarafından kullanılabilmesi ve Washington'un, özellikle Moskova'yı, yakın çevresinde belli bölgesel tavizler vererek yanına çekebileceği ya da çekmesi gerektiği ifade edilmektedir. Hiç şüphesiz, böyle bir durum Çin tarafından da arzulanmamaktadır. Her ne kadar ekonomik, ticari ve finansal açıdan Rusya'ya oranla ciddi bir üstünlüğe sahip olsa da, Orta Asya özelinde ve Avrasya genelinde, Moskova'nın bilgi birikimine ve siyasal etkinliğine ihtiyaç duyabileceğini öngören Çin, bu ülkeyle kurumsal bağlamda işbirliğini sürdürmek istemektedir. Pekin, çok kutupluluk talebinin dillendirilmesi hususunda kendisiyle aynı noktada birleşen ve karşısına alması durumunda, tıpkı SSCB döneminde olduğu üzere, büyük bir güvenlik riski oluşturabilecek Rusya ile ilişkilerinin gerilmesini istememektedir. Bu ülkeyle yaptığı büyük çaplı silah ve askeri teknoloji odaklı antlaşmalar ile 20 yıllık enerji alımı antlaşması gibi hususlar da göz önünde bulundurulduğunda, Moskova'nın, Pekin için ne denli "stratejik" bir bağlama sahip olduğu anlaşılabilir (Jacques 2019). Bu faktörler bir arada değerlendirildiğinde, özellikle Orta Asya'da bir güvenlik topluluğunun yaratılabilmesi hususunda, Rusya'nın askeri ve siyasal gücü ve enerji rezervleriyle, Çin'in ekonomik, ticari ve finansal potansiyelinin

kurumsal bir işbirliği özelinde bir araya getirilebileceği ve tarafların kazan-kazan stratejisi ekseninde işbirliği yapabilecekleri değerlendirilmektedir. AEB ile Tek Kuşak, Tek Yol İnisiyatifi'nin birbirine entegre edilmesi, son dönemde sıklıkla üzerinde durulan bir husus olmaktadır (Shtraks 2018). Çin'in, son dönemde Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan gibi ülkeler özelinde artan ekonomik ve finansal etkinliğine Rusya'nın fazlaca müdahil olmaması, ekonomik, ticari ve finansal anlamda bölge ülkelerinin Çin ile yakın ilişkiler kurmasına Rusya'nın alan açtığını da göstermektedir. Bu husus, AEB ile Tek Kuşak, Tek Yol İnisiyatifi'nin "orta vadede" birbirlerine entegre edilebileceği ve Çin'in Avrasya Ortak Pazarı'na dahil olabileceğine ilişkin analizleri güçlendiren bir duruma işaret etmektedir. Kuşkusuz, bu sürecin esas tetikleyicisi de, Çin ile Rusya arasındaki sistemsel işbirliği ikliminin zarar görmesini engelleyerek, ABD başta olmak üzere, farklı küresel/bölgesel aktörlerin Avrasya özelinde güç temerküzünde bulunabilmesini engelleme düşüncesidir.

AEB, Hindistan için de bir farkındalık yaratmıştır. Pakistan ile yaşadığı büyük çaplı siyasal sorunlar ve özellikle de Keşmir Meselesi nedeniyle Orta Asya ve genel itibarıyla Avrasya anakarasına erişim hususunda coğrafi bir engelle karşı karşıya olan Yeni Delhi, bu engeli aşabilmek ve bölgede etkinlik kurabilmek adına yeni bir girişim başlatmıştır. Çin'in Tek Kuşak, Tek Yol İnisiyatifi eliyle Avrasya özelinde elde edeceği ekonomik etkinliği uzun vadede siyasal nüfuza dönüştürebileceğini öngören Hindistan'ın, bu durumu kendisi adına dengeleyebilmek adına, Rusya ile olan askeri işbirliğini sürdürürken, aynı zamanda Orta Asya ve Kafkasya'ya erişim hususunda "Kuzey-Güney Rotası" adlı bir projeye giriştiğini görüyoruz (Ramachandran 2019). Hindistan'dan gelen ticaret gemilerinin, Yeni Delhi'nin geliştirilmesi hususunda ciddi bir finansal destek sunduğu İran'ın Çabahar Limanı'na indireceği Hint ihrac ürünlerinin, İran topraklarından kuzeye yönelerek, yenilenecek kara ve demiryolu ağı ekseninde Azerbaycan ve Rusya'ya ulaştırılacağı bu inisiyatif, Güney Asya'yı Avrasya'ya bağlayacaktır (IFPNEWS 2019). Hindistan, bu ticari güzergâha paralel olarak inşa edilecek enerji rotası ve Çabahar'da kurulacak rafineri ekseninde Rusya, Azerbaycan ve hatta İran'dan enerji talebini karşılamayı da planlamaktadır. Bu proje, aynı zamanda, Çin'in Tek Kuşak, Tek Yol İnisiyatifi içerisinde yer alan Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru rotasına paralel olarak inşa edilmektedir. Yeni Delhi, Çin'in Pakistan ile olan işbirliğini, İran ile yaptığı işbirliği üzerinden dengelemeye çalışmakta ve Rusya'ya bu inisiyatif özelinde erişim sağladığı gibi, bu ülkeyle olan geniş kapsamlı askeri işbirliğini de sürdürmektedir. Kuzey-Güney Rotası, Hindistan'ın Orta Asya ve Güney Kafkasya'ya açılımı hususunda Rusya ile İran'ı kritik bir öneme haiz hale getirmektedir. Kuşkusuz bu proje, küresel güçler arasında işbirliğin gündeme getirdiği gibi, Çin-Hindistan rekabetini de Avrasya denkleminin bir parçası haline getireceği için, AEB'nin güvenlik topluluğu oluşturabilme yaklaşımına olumsuz bir etkide de bulunabilecektir.

Avrasya özelinde bölgesel bir aktör konumunda olan İran ise, komşusu Türkmenistan ile olan ticari, enerji tabanlı ve sosyo-kültürel temas alanını korumak ve "Fars" kökenli bir topluma haiz Tacikistan ile de yakın ilişkiler içerisinde olmayı arzulamaktadır. Tahran'ın Erivan ile de yakın ticari ve enerji odaklı ilişkiler sürdürdüğü ve Bakü ile "sınır aşan" niteliğe sahip etno-kültürel temelli belli sorunlar yaşadığı da bilinmektedir. "Güney Azerbaycan Hareketi" olarak bilinen ve İran'ın toprak bütünlüğüne ilişkin kaygılanmasına yol açan Türk ulusçuluğuna yaslanan girişim ile Azerbaycan'da yaşayan Fars kökenli Talış Halkı ile ilgili zaman zaman ortaya çıkan gerilim, toplumsal güvenlik ile ilgili hususların siyasal arenaya yansıdığını ortaya koymaktadır. 2018'de AEB ile 3 yıllık bir süreç için "geçici" serbest ticaret antlaşması imzalamış olan Tahran, bu bağlamda bölgede oluşan ekonomik entegrasyonun bir parçası olmak istediğini göstermiştir (Mehrnews 2018). Aynı zamanda, Hindistan tarafından geliştirilen "Kuzey-Güney Rotası"nda da yer alan bu ülke, Avrasya odaklı bölgesel entegrasyon girişimlerinin

odağında bulunmak istemektedir. Nükleer programına ilişkin itirazlar nedeniyle, ABD tarafından büyük çaplı bir ekonomik, diplomatik ve siyasal baskı altına alınmış olan İran'ın, AEB'nin bir parçası olmaya dönük bir yönelim içerisine girmesi, Rusya da dâhil olmak üzere AEB üyelerinin ilgisi dâhilindedir. Fakat şimdilik kaydıyla bu ülkenin AEB'ye üye olmak yönünde bir talebi yoktur. Moskova, Tahran ile birçok alanda yakın olmasına karşın, bu ülkenin bölgesel beklentileri ve uzun vadede kullanması ihtimali bulunan enerji potansiyeli ile kendisine rakip olması ihtimalinden belli oranda çekinmektedir. Ayrıca İran'ın karşı karşıya bulunduğu uluslararası baskıyı, muhtemel bir üyelik aracılığıyla AEB içerisine taşıması endişesi de Rusya'nın ve diğer üyelerin istemeyeceği bir durumdur.

Rusya ile askeri, ekonomik ve ticari anlamda ciddi bir yakınlaşma içerisinde olan ve Avrasya'da oluşturmayı istediği bölgesel dengeleyici rolüyle küresel dengelere etki eden bir aktör olabilmeyi hedefleyen Türkiye de AEB bağlamında göz önünde bulundurulmalıdır. Güney Kafkasya özelinde daha fazla olmakla birlikte, Avrasya'da belli bir toplumsal etkinliğe sahip olan bu ülke, son dönemde Batılı aktörlerle yaşadığı sorunlardan dolayı yönünü Avrasya seçeneğine çevirmiş durumdadır. Bu noktada, NATO üyesi olmasına karşın, ABD ile özellikle Suriye, Irak ve Doğu Akdeniz gibi coğrafyalarda çıkar çatışması yaşamaya başlayan Ankara'nın farklı alternatifleri tartışmaya ya da gündeme getirmeye başladığını görüyoruz. ŞİÖ ve AEB, bu bağlamda en fazla dile getirilen kurumsal yapılar olarak görülmektedir. Ne var ki, Türkiye ile Rusya, son dönemde işbirliği ve ortak çıkar eksenli bir ilişki türüne yönelmiş olmalarına karşın, özellikle Avrasya'da etkinlik hususunda farklı görüşleri ya da pozisyonları olan ülkeler olarak göze çarpmaktadır. Gürcistan'ın ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne destek veren Türkiye'nin bu hususta Rusya ile anlaşamaması ya da bölge ülkelerinin enerji rezervlerinin kendi toprakları üzerinden Batılı pazarlara ulaştırılması hedefini çeşitli projelerle geliştiren ya da geliştirmek isteyen Ankara'nın, bu noktada Rusya'nın istemeyeceği bir çizgide durması gibi hususlar bu bağlamda önemlidir. Yine, Orta Asya bağlamında Türk kimliği ve dili özelinde geniş çaplı bir işbirliğini kurumsallaştırmaya çalışan Türkiye'nin bu eylemliliğinin, Avrasyacı anlayışın içini Rus dili ve kültürü ile doldurmayı hedefleyen Rusya'nın yaklaşımı ile uyumlu olmaması da iki ülkenin Avrasya stratejilerinin önemli oranda farklılaştığını kanıtlamaktadır. Bu bağlamda, Rusya'nın, Ukrayna'ya müdahalesi ve Kırım'ı ilhaki sonrasında ABD ve İngiltere başta olmak üzere Batılı aktörlerle ilişkilerinin gerilmesinin yanı sıra, Türkiye'nin ABD ve AB ile yaşadığı sorunlar, iki ülkeyi "konjonktürel" bir ekseninde bir araya getirmiş durumdadır. Uçak Krizi gibi çok önemli bir olayı kısa vadede aşmayı başarmış olmalarına karşın, iki ülkenin Avrasya özelindeki işbirliğinin ve özellikle İran'ın da bir parçasını oluşturduğu ve Suriye'deki krize odaklanmış Astana İşbirliği Süreci'nin ne denli kalıcı olduğu hususunda net bir fikir ortaya koyabilmek için oldukça erken olduğu söylenebilir. Bu minvalde, Türkiye'de sıklıkla tartışılan Avrasya seçeneğinin ve ŞİÖ ile AEB üyeliği söylemlerinin, şimdilik kaydıyla, gerçekleşmesinin oldukça güç olduğu ifade edilmelidir. Türkiye ile Rusya'nın uzlaşısı içerisinde hareket edeceği ve İran'ın da mevcut pozisyonunu koruyacağı bir iklimde, Avrasya'da güvenlik topluluğu yaratma ihtimalinin yüksek bir seviyeye varacağı da ortadadır.

Sonuç

Deutsch tarafından, toplumsal düzeyde gerçekleştirilen değer aktarımı ve kolektif paylaşım süreci sonrasında, sınırları belli bir bölge özelinde savaş ihtimali kalmayacak denli bir bütünleşme süreci olarak değerlendirilen güvenlik topluluğu kavramı, Buzan'ın bölgesel güvenlik kompleksi adını verdiği bir kavramsallaştırma özelinde biçimlendirilmektedir. Bu minvalde, Buzan'ın öngördüğü "güvenlik kompleksini" kurgulayabilmiş ve bir güvenlik topluluğu oluşturabilmiş tek yapı AB'dir. Ulusötesi bir

bağlamda yapılandırılmış ve merkezine toplumsal güvenlik ve entegrasyonu yerleştirmiş bir aktör olan AB, tüm başarılarına karşın dış politika ve savunma gibi alanlarda halen birbirinden bağımsız hareket etmeye çalışan “devletlere” ev sahipliği yapmaktadır. Fakat, özellikle uluslararası sistem geneline yön veren hukuki, siyasi ve iktisadi değerlerin çok büyük bir bölümünün AB özelinde karşılığını bulduğu ve Batı'nın hegemonya inşasında bu yapının büyük bir payı olduğunu söylemek mümkündür.

SSCB sonrası büyük bir siyasi, ekonomik ve toplumsal boşluk içerisine düşen ve yakın çevresindeki etkinliğinin azaldığına şahit olan Rusya, Avrasyacı ideolojinin bir gereği olarak eski Sovyet coğrafyasında, kendi sistemsel yaklaşımına destek olacak bir bölgesel hegemonya oluşturmak istemektedir. Bu noktada, en başarılı örnek olarak AB'yi kendisine örnek almış olan Moskova, Ocak 2015'ten bu yana Avrasya Ekonomik Birliği adlı bir bölgesel entegrasyon inisiyatifi eliyle bir bölgesel ekonomik blok oluşturmayı denemektedir. Şimdilik kaydıyla üyeler bazında fazlaca bir etkinlik sağlayamamış olmakla birlikte, ortak pazar, mal, hizmet, emek ve sermayenin ortak dolaşımı ya da ortak ekonomi politikaları özelinde kurgulanacak ekonomik yakınlaşmanın toplumlara da yansıtacağını düşünen Moskova, fonksiyonel bir işbirliği iklimi yaratmaya çalışmaktadır. Ne var ki, AEB'ye üye olarak düşünülen ülkelerin toplumlari ve hatta üye ülkelerin toplumlari özelinde dahi karşılığını bulan Moskova'ya dair güvensizlik ve Sovyet geçmişinin yükü, entegrasyon hareketinin merkezinde bulunan Rusya'nın ekonomik problemleri ve sert güce yaslanan siyasi hamleleriyle birlikte düşünüldüğünde, AEB'nin arka planında ciddi bir sorunlar yumağı bulunmasına yol açmaktadır. Özellikle Ukrayna Krizi ekseninde Rusya'nın izlediği sert güce içkin müdahaleci politika ve yine eski Sovyet coğrafyasında yer alan ülkelerin toprak bütünlüklerine ilişkin meselelerin Rusya tarafından kullanılmaya çalışılması, toplumsal anlamda önemli ve olumsuz bir farkındalık unsuru yaratmaktadır.

Çok kutupluluk söylemi ve bu bağlamda Avrasya'nın oynayacağı rol ekseninde Çin ile aynı paydada birleşen Rusya, bu ülkenin Avrasya'daki ticari ve finansal işbirliği hamlelerine müdahale etmeyerek, ekonomik kısıtlanmışlığını Çin ile yapacağı bölgesel işbirliği ile çözmeye çalışmaktadır. Bu noktada AEB ile Tek Kuşak, Tek Yol inisiyatifinin birbirine entegre edilmesi yönünde betimlenen çabalar, küresel ve bölgesel aktörler tarafından da yakından izlenmektedir. ABD'nin, bu bağlamda, iki ülkenin birbiriyle anlaşmazlığa sürüklenmesini ve orta vadede, özellikle Rusya'yı kendi yanına çekmeyi düşündüğüne dair analizler de yapılmaktadır. Hindistan, İran, Türkiye gibi Avrasya ile yakından ilgili aktörlerin de AEB özelinde yürütülmeye çalışılan güvenlik topluluğu inşası sürecini yakından izlediği görülmektedir. İran, bu entegrasyon sürecine dahil olma hususunda daha istekli bir görünüm sergilerken, Türkiye'nin ise bu hususu Batılı müttefikleriyle yaşadığı sorunlar ekseninde “söylem” düzeyinde kullandığı görülmektedir. Hindistan ise, coğrafi kısıtlanmışlığını, AEB'den bağımsız olarak giriştiği “Kuzey-Güney Koridoru” özelinde ve yine Rusya ile işbirliği bağlamında aşmaya çalışmaktadır.

Tüm bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda, KGAÖ ile desteklenmeye çalışılan AEB girişiminin, bugün itibarıyla, toplumlar arası güvensizlik, ekonomik yetersizlik ve Moskova'nın yumuşak güç kullanımı hususundaki sorunları nedeniyle, daha çok bürokratik bir bağlamda kaldığı ve halklara ile temasının zayıf olduğu belirtilmelidir. Fakat, özellikle Çin ile yapılacak işbirliğinin ve entegrasyon inisiyatifinin kapsamı ve bu bağlamda inşa edilebilecek bir ekonomik başarı öyküsü, AEB özelindeki entegrasyon hareketinin başarısını ve güvenlik topluluğu inşası sürecinin devamlılığını doğrudan etkileyecektir.

KAYNAKÇA

- AĞIR, Osman - Ömer AĞIR (2017). "Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1: 103-128.
- BEBLER, Anton (2015). "Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict". *Romanian Journal of European Affairs*. XV/1: 35-54.
- BİRDİŞLİ, Fikret - Merve GÖREN (2018). "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Türkiye-İran Arasında Göç ve Sınır Güvenliği". *İran Çalışmaları Dergisi*. 1/2: 11-38.
- BUZAN, Barry (1991). "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century". *International Affairs*. LXVII/3: 431-451.
- DAĞCI, Gül Tuba - Hilal ZORBA (2016). "ABD'nin Askeri ve İnsani Müdahale Siyasetini Etkileyen Dinamikler: Bosna-Hersek ve Kosova Örneği". *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*. IV/1: 46-69.
- DEDEOĞLU, Beril (2004). "Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine". *Uluslararası İlişkiler*, 1/4: 1-21.
- FAWCETT, Louise (2013). "The Regionalization of Security: A Comparative Analysis". (ed. Prantl J.). *Effective Multilateralism, St Antony' Series*. Palgrave Macmillan, London: 43-69.
- HETTNE, Björn (2008). "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi". *Uluslararası İlişkiler*. V/18: 87-106.
- KAKACHİA, Kornely K. (2010). "Between Russian Assertiveness and Insecurity: Georgia's Political Challenges and Prospect After the Conflict". *Uluslararası İlişkiler*. VII/26: 87-104.
- KIM, Alexander (2015). "Common Currency for the Eurasian Economic Union: Testing the Ground?". *Eurasia Daily Monitor*. XII/57: s. ?.
- KIRKHAM, Ksenia (2016). "The Formation of the Eurasian Economic Union: How Successful is the Russian Regional Hegemony?". *Journal of Eurasian Studies*. VII/2: 111-128.
- KOKAISI, Petr (2012). "Kyrgyz Minorities in China". *Inner Asia*. XIV/2: 383-402.
- KUROWSKA, Xymena (2014). "Multipolarity as Resistance to Liberal Norms: Russia's Position on Responsibility to Protect". *Conflict, Security and Development*. XIV/4: 489-508.
- LANTEİGNE, Marc (2018). "Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging Security Interests and the Crimea Effect". *Russia's Turn to the East*. (der. H. Blakkisrud - Rowe E.Wilson). Palgrave Pivot. Cham: 119-138.
- LAPENKO, Marina (2014). "The Ukrainian Crisis and Its Effect on the Project to Establish a Eurasian Economic Union". *Connections*. XIV/1: 121-136.
- LOUGHLİN, John (2008). "Federalism, Regionalism and European Union". *Politics*. XIII/9: 9-16.
- MATSABERİDZE, David (2015). "Russia vs. EU/US Through Georgia and Ukraine". *Connections*. XIV/2: 77-86.

- MOSTAFA, Golam - Monowar MAHMOOD (2018). "Eurasian Economic Union: Evolution, Challenges and Possible Future Directions". *Journal of Eurasian Studies*. IX/2: 163-172.
- MOSTAFA, Golam (2013). "The Concept of Eurasia: Kazakhstan's Eurasian Policy and Its Implications". *Journal of Eurasian Studies*. IV/2: 160-170.
- MUSTAFAYEVA, Najiba (2018). "The Danger of No Peace, No War in Nagorno-Karabakh". *Turkish Policy Quarterly*. XVI/4: 119-129.
- POPOVICIU, Adrian-Claudiu (2010). "David Mitrany and Functionalism: The Beginnings of Functionalism". *Revista Romana de Geografie Politica*. XII/1: 162-172.
- ROGSTAD, Adrian (2018). "The Next Crimea? Getting Russia's Transnistria Policy Right". *Problems of Post Communism*. LXV/1: 49-64.
- ROTARU, Vasile (2018). "The Eurasian Economic Union-A Sustainable Alternative for the Former Soviet Space". *Journal of Contemporary European Studies*. XXVI/93: 1-18.
- SAK, Yıldırım (2015). "Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler". *Uluslararası İlişkiler*. XI/44: 121-153.
- SCHMITTER, Philippe C. (2005). "Ernst B. Haas and the Legacy of Neofunctionalism". *Journal of European Public Policy*. XII/2: 255-272.
- SERGI, Bruno S. (2018). "Putin's and Russian-led Eurasian Economic Union: A Hybrid Half-Economics and Half-Political Janus Bifrons". *Journal of Eurasian Studies*. IX/1: 152-160.
- STERNBERG, Troy (2018). "Central Asian Characteristics on China's New Silk Road: The Role of Landscape and the Politics of Infrastructure". *Land Review*. VI/55: 1-16.
- ŞİR, Aslan Yavuz (2013). "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi, Enerji Güvenliği ve Rusya". *Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*. İstanbul, BİLGESAM: 346-355.
- TER-MATEVOSYAN, Vahram vd. (2017). "Armenia in the Eurasian Economic Union: Reasons for Joining and Its Consequences". *Eurasian Geography and Economics*. LVIII/3: 340-360.
- TERZIAN, Aram (2018). "The Anatomy of Russia's Grip on Armenia: Bound to Persist?". *CES Working Papers*. X/2: 234-250.
- TOKTOGULOV, Beishenbek (2018). "The Failure of Settlement on Kyrgyz-Uzbek Border Issues: A Lack of Diplomacy?". *Bilge Strateji*. X/19: 85-106.
- TURANLY, Elvira (2013). "The Role of Humanitarian Intervention in the Peacekeeping Process (The Necessity of Humanitarian Intervention in the South Caucasus Region)". *Karadeniz Araştırmaları*. 39: 31-38.
- WEBB, Michael C. - Stephen D. KRASNER (1989). "Hegemonic Stability Theory: An Empirical Assessment". *Review of International Studies*. XV/2: 183-198.

İnternet Kaynakları

AUYEZOV, Olzhas (2016). "After Ukraine, Kazakhstan Wary of Ethnic Russians Broaching Autonomy". *Reuters*. (Erişim Tarihi: 11.4.2019).

<https://www.reuters.com/article/us-kazakhstan-russia/after-ukraine-kazakhstan-wary-of-ethnic-russians-broaching-autonomy-idUSKCN0W51MY>

DUCHATEL, Mathieu (2016). "Terror Overseas: Understanding China's Evolving Counter-Terror Strategy". *ECFR Policy Brief*. 193. (Erişim Tarihi: 11.4.2019).

https://www.ecfr.eu/page//ECFR_193_TERROR_OVERSEAS_UNDERSTANDING_CHINAS_EVOLVING_COUNTER_TERROR_STRATEGY.pdf

Eurasian Commission (2015). "Eurasian Economic Integration: Facts and Figures". (Erişim Tarihi: 6.4.2019).

http://www.eurasiancommission.org/en/Documents/broshura26_ENGL_2014.pdf

Eurasianet (2018). "Uzbekistan and Russia: Chilly Weather, Warm Relations". (Erişim Tarihi: 6.4.2019).

<https://eurasianet.org/uzbekistan-and-russia-chilly-weather-warm-relations>

GARDNER, Andrew (2014). "Ukraine, Georgia and Moldova Sign EU Deals". *Politico*. (Erişim Tarihi: 6.4.2019).

<https://www.politico.eu/article/ukraine-georgia-and-moldova-sign-eu-deals/>

IFPNEWS (2019). "INSTC Members Agree to Expand North-South Transport Corridor". (Erişim Tarihi: 13.4.2019).

<https://ifpnews.com/exclusive/instc-members-agree-to-expand-north-south-transport-corridor/>

JACKSON, Steven F. - Andrea M. LOPEZ (2017). "The Shanghai Cooperation Organization and the Problem of Radical Islamic Terrorism". *ISA Hong Kong*. (Erişim Tarihi: 11.4.2019).

<http://web.isanet.org/Web/Conferences/HKU2017-s/Archive/c3062a77-fb37-4069-921a-969f8cfed4b6.pdf>

JACQUES, Jeremiah (2019). "Russia-China Cooperation Grows Stronger". *The Trumpet*. (Erişim Tarihi: 13.4.2019).

<https://www.thetrumpet.com/18435-russia-china-cooperation-grows-stronger>

KOLGANOV, Andrei (2015). "Eurasian Economic Union: Russia's New USSR?". *Pravda*. (Erişim Tarihi: 11.4.2019).

http://www.pravdareport.com/russia/131140-eurasian_economic_union/

KOFNER, Yuri (2018). "Moldova Received EAEU Observer Status. What Next?". *Greater Europe*. (Erişim Tarihi: 6.4.2019). <http://greater-europe.org/archives/5240>

LISOVOLIK, Yaroslav (2017). "Serbia's FTA with the Eurasian Union: A Window of Opportunity". *Greater Europe*. (Erişim Tarihi: 7.4.2019).

<http://greater-europe.org/archives/3212>

MARKEDONOV, Sergei (2018). "Will Azerbaijan Join the Eurasian NATO?". *Carnegie Moscow Center*. (Erişim Tarihi: 7.4.2019). <https://carnegie.ru/commentary/77116>

MASHAL, Mujib (2019). "2 Weeks of US-Taliban Talks End with Progress But No Breakthrough". *The New York Times*. (Erişim Tarihi: 11.4.2019).

<https://www.nytimes.com/2019/03/12/world/asia/afghanistan-us-taliban-talks.html>

- Mehrnews (2018). "EAEU Confirms Agreement on Free Trade Zone with Iran". (Erişim Tarihi: 13.4.2019).
<https://en.mehrnews.com/news/140269/EAEU-confirms-agreement-on-free-trade-zone-with-Iran>
- PANFİLOVA, Victoria (2018). "Tajikistan Takes First Step Towards EAEU". *Vestnik Kavkaza*. (Erişim Tarihi: 6.4.2019). <http://vestnikkavkaza.net/analysis/Tajikistan-takes-first-step-towards-EAEU.html>
- PUTZ, Catherine (2018). "Can Russia and China Synergize the Eurasian Economic Union and the Belt and Road Initiative?". *The Diplomat*. (Erişim Tarihi: 13.4.2019).
<https://thediplomat.com/2018/11/can-russia-and-china-synergize-the-urasian-economic-union-and-the-belt-and-road-initiative/>
- RAHİM, Najim - Rod RODLAND (2018). "Taliban Surge Routs ISIS in Northern Afghanistan". *The New York Times*. (Erişim Tarihi: 11.4.2019).
<https://www.nytimes.com/2018/08/01/world/asia/afghanistan-taliban-isis.html>
- RAMACHANDRAN, Sudha (2019). "India Doubles Down on Chabahar Gambit". *The Diplomat*. (Erişim Tarihi: 13.4.2019).
<https://thediplomat.com/tag/north-south-transport-corridor-instc/>
- SANDERSON, Thomas M. vd. (2010). "From the Ferghana Valley to South Waziristan", *CSIS Report*. (Erişim Tarihi: 11.4.2019).
https://csisprod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/legacy_files/files/publication/100324_Sanderson_FerghanaValley_WEB_0.pdf
- SHTRAKS, Gregory (2018). "Next Steps in the Merger of the Eurasian Economic Union and the Belt and Road Initiative". *Greater Europe*. (Erişim Tarihi: 6.4.2019).
<http://greater-europe.org/archives/5464>
- Tengrinews (2014). "Nazarbayev Speaks about Launching Eurasian Economic Union". (Erişim Tarihi: 6.4.2019).
https://en.tengrinews.kz/politics_sub/Nazarbayev-speaks-about-launching-Eurasian-Economic-Union-258082/
- The Guardian (2018). "Landmark Caspian Sea Deal Signed by Five Coastal Nations". (Erişim Tarihi: 11.4.2019).
<https://www.theguardian.com/world/2018/aug/12/landmark-caspian-sea-deal-signed-among-five-coastal-nations>